

Mübadilə məzənnəsinin real sektorun sahələrinə təsiri

Asif Qasimov, Xəqani Kərimov

Xülasə

Tədqiqat işində manatın məzənnəsinin real sektorun ayrı-ayrı sahələrinə təsiri tədqiq edilmişdir. Bu təsirin müxtəlif sahəvi effektivliyə malik olmasını nəzərə alaraq, real sektorun sahələrinin funksional təsnifat metodologiyası işlənmişdir. Hər bir sahənin cari rəqabət qabiliyyətinin mövcud vəziyyətini qiymətləndirmək üçün sahəvi real effektiv məzənnə hesablanmışdır. Sahələrin rəqabət qabiliyyətinin determinantlarını müəyyən etmək üçün 2002-2009-cu illəri və 15 tərəfdaş ölkənin müvafiq məlumatlarını əhatə edən panel reqressiyası qiymətləndirməsi tətbiq olunmuşdur.

Abstract

Recent paper investigates the effects of the exchange rate on subsectors of the real economy. Taking into account the various effects of exchange rate on different subsectors of real economy the latter has been functionally classified. To estimate the current competitiveness of each subsector, sectoral real effective exchange rates have been calculated. To find out determinants of the sectoral competitiveness panel regression has been used covering data of 15 partner countries and the period of 2002-2009.

Açar sözlər: rəqabət qabiliyyəti, məzənnənin ötürücülüüyü

Key words: competitiveness, exchange rate pass-through

Müəlliflərin e-mail ünvanları:

khagani_karimov@cbar.az,

asif_qasimov@cbar.az

Mündəricat

Giriş.....	136
1. Metodologiya.....	136
1.1 Məzənnənin təsir kanallarının müəyyən edilməsi	136
1.2 Təsnifatın metodologiyası.....	137
1.3 Sahəvi REM rəqabət qabiliyyətinin güzgüsü kimi	138
1.4 Qravitasiya modeli.....	139
2. Qiymətləndirmə	140
2.1. Sektorial təsnifat	140
2.2. Sahəvi REM-in hesablanması.....	141
2.3 Empirik qiymətləndirmələr	142
3. Nəticə	142
Müzakirələr.....	143
Ədəbiyyat.....	144

Giriş

Azərbaycanda məzənnənin real sektorun aqrekat göstəricilərinə (ÜDM, inflyasiya, məşğulluq səviyyəsi, idxal, ixrac və s.) təsirinin araşdırılması göstərir ki, məzənnənin ayrı-ayrı göstəricilərə və sektorlara təsiri müxtəlifdir. Eyni zamanda bu təsirin transmissiya kanalı və müddəti bütün sektorlar üçün eyni deyil.

Başqa sözlə, aqrekat göstəricilərin ayrı-ayrı komponentləri bir çox hallarda məzənnədən fərqli təsirlənmə xüsusiyyətlərinə malik olur. Bu isə transmissiyanın ümumiləşmiş göstəricilərdə birmənalı olaraq öz əksini tapmasında metodoloji problemlər yaradır.

Cari tədqiqat işinin əsas metodoloji xüsusiyyəti məzənnənin real sektorun ayrı-ayrı sahələrinə təsirinin araşdırılmasıdır. Bu sahələrin müəyyən edilməsində istifadə olunmuş başlıca meyar məhz transmissiyanın effektivlik dərəcəsidir.

Tətbiq edilmiş təsnifləşdirmə sektorial real effektiv məzənnənin (REM) alternativ üsulla hesablanmasında və sektorial panel reqressiya modellərinin qurulmasında istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin birinci hissəsində tətbiq olunmuş metodologiya əks olunmuş, ikinci hissəsində isə rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi, təsnifləşdirmə və ekonometrik qiymətləndirmə həyata keçirilmişdir.

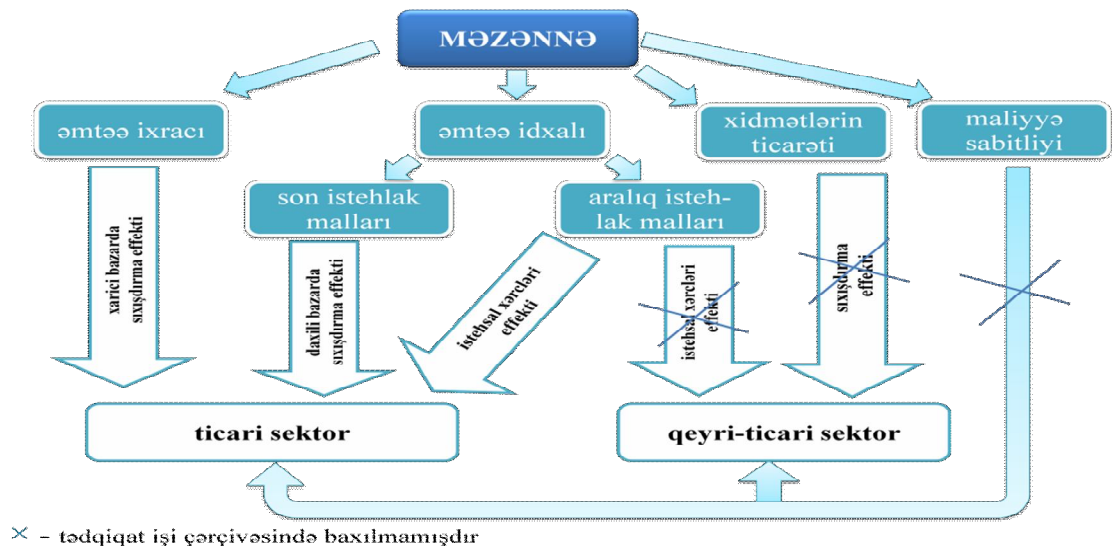
1. Metodologiya

1.1 Məzənnənin təsir kanallarının müəyyən edilməsi

Məzənnə iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin başlıca determinantı kimi mühüm siyasət alətidir. Məzənnə real sektora müxtəlif kanallar vasitəsi ilə həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilər. Belə ki, məzənnənin möhkəmlənməsi bir tərəfdən yerli istehsalçıların həm daxili, həm də xarici bazarda rəqabət qabiliyyətini zəiflədir. Digər tərəfdən, yerli istehsalı xarici komponentlərə (idxal edilmiş aralıq istehlak malları, xarici kapital və əmək resursları və s.) əsaslanan sektorlar bundan fayda əldə etmiş olurlar.

Məzənnənin real sektora potensial təsir mexanizmi Sxem1-də göstərilmişdir.

Sxem 4. Məzənnənin real sektora təsir kanalları

Sxemədə məzənnənin üç kanal vasitəsi ilə real sektora təsiri əks olunmuşdur:

- a) əmtəə idxalı-ixracı
- b) xidmətlərin idxalı-ixracı
- c) maliyyə sabitliyi

Əmtəə idxalı transmisiya kanalına görə məzənnənin dəyişməsi həm hazır məhsullar (daxili bazarda sıxışdırma effekti), həm də aralıq istehlak malları (istehsal xərcləri effekti) idxalı ilə ticari sektora təsir göstərir. İxrac kanalı vasitəsi ilə məzənnənin dəyişməsi isə xarici bazarda sıxışdırma effekti ilə real sektora ötürülür.

Sxemdən göründüyü kimi, xidmətlərin idxal-ixracı və maliyyə sabitliyi kanalları tədqiqat işində araşdırılmamışdır. Bunun əsas səbəblərindən biri tədqiqatın əhatə dairəsinin həddən artıq genişlənməsi ilə bağlıdır. Eyni zamanda tədqiqat işində transmisiya obyektini kimi yalnız ticari sektor seçilmişdir.

1.2 Təsnifatın metodologiyası

Tədqiqat işinin ilkin məqsədi real sektorun funksional təsnifat metodologiyasının müəyyən edilməsindən ibarət olmuşdur. Bu məqsədlə sahə təsnifatına istinad edilmişdir.

Sahə təsnifatı dedikdə, Dövlət Statistika Komitəsi (DSK) tərəfindən müntəzəm dərc edilən PRODCOM təsnifat sisteminin 2 rəqəmli kodlaşdırması nəzərdə tutulur. 2 rəqəmli kodlar (məsələn, ərzaq sənayesi) isə öz növbəsində 6 rəqəmli kodların (məsələn, ət məhsulları, bitki yağlarının istehsalı və s.) cəmindən ibarətdir. Bu təsnifat əsasında istehsalın həcmi, qiymət dinamikası, məşğulluğun strukturu və s. kimi statistik göstəricilər DSK tərəfindən aylıq əsasda dərc etdirilir.

Funksional təsnifat – sahə təsnifatı əsasında bir neçə funksional meyarı özündə birləşdirən sektorları müəyyən etmək üçün aparılmış təsnifatdır (məs: yerli məhsula əsaslanan ixracyönlü sektor, gətirilmə xammala əsaslanan idxalla rəqabət aparan sektor və s.). Tədqiqat işinin obyektini olaraq “real sektorun sahələri” kimi məhz bu təsnifat əsas götürülmüş və aşağıdakı meyarlar əsasında sahə təsnifatı qruplarının ümumiləşdirilməsinə əsaslanmışdır.

Sxem 5. İqtisadiyyatın sektorlarının funksional təsnifat matrisi və məzənnənin təsiri

	İXRAC OLUNUR	İXRAC OLUNMUR
YERLİ İSTEHSALI OLAN MALLAR		
İDXAL OLUNMUR	ixrac sektoru (təsir var)	yerli istehsal sektoru (təsir yoxdur)
son istehlak	ixracyönlü/idxalla rəqabət aparan sektor (təsir var)	idxalla rəqabət aparan sektor (təsir var)
İDXAL OLUNUR	gətirilmə məhsula əsaslanan ixrac yönümlü sektor (zəif təsir)	gətirilmə məhsula əsaslanan və yerli bazara istiqamətlənən istehsal sektoru (zəif təsir)
YERLİ İSTEHSALI OLMAYAN MALLAR		
İDXAL OLUNMUR	-	-
İDXAL OLUNUR	təkrar ixrac sektoru (təsir yoxdur)	idxal sektoru (rəqabət qabiliyyəti prizmasından təsir yoxdur)

Göründüyü kimi, qeyd edilmiş metodologiya əsasında 8 funksional təsnifat sektoru müəyyən olunmuşdur ki, onlardan yalnız 6-nın məzənnədən təsirlənməsi mümkün hesab olunur. Bu zaman 2 amil diqqət mərkəzində saxlanmışdır:

mövcud sektorun idxal və ixracının həcmi. Başqa sözlə, sektorun xarici açıqlıq dərəcəsi nə qədər yüksək olarsa, məzənnənin bu sektorda rəqabət qabiliyyəti ilə tərs mütənasib əlaqəsi bir o qədər güclü olar.

mövcud sektorun aralıq və kapital yönümlü məhsul idxalının həcmi. Kapital yönümlü və aralıq məhsul təyinatlı idxalın çox olması məzənnənin möhkəmlənməsinin neqativ effektlərini yumşaldır.

Təsnifləşdirmə meyarlarının müəyyən olunması zamanı ABŞ-ın Milli iqtisadi tədqiqatlar bürosu tərəfindən irəli sürülmüş (Bradford & Branson, 1987, s. 316) və 2010-cu ildə həmçinin Rusiya təmsalında qiymətləndirilmiş (С.Смирнов, 2010) metodologiyaya istinad edilmişdir:

a. İstehlakda yerli malların payı 3 səviyyədə müəyyən olunmuşdur:

>90% - yerli istehsal sektoru (idxalı olmayan)

90%>>10% - idxalla rəqabət aparan sektor

<10% - idxal sektoru

b. Yerli istehsalın ixrac olunan hissəsi 3 səviyyədə müəyyən olunmuşdur:

>90% - ixrac sektoru

90%>>10% - ixracyönümlü sektor

<10% - yerli istehsal sektoru (ixracı olmayan)

c. Sektorun aralıq idxalı 2 səviyyədə müəyyən olunmuşdur. İdxal olunmuş aralıq istehlakın (aralıq və kapital yönümlü məhsullar) cəmi aralıq istehlakda xüsusi çəkisi:

>50% - gətirilmə məhsula əsaslanan sektor

<50% - yerli məhsula əsaslanan sektor

1.3 Sahəvi REM rəqabət qabiliyyətinin güzgüsü kimi

Sektorların rəqabət qabiliyyətinin mövcud vəziyyətini müəyyən etmək məqsədilə sektorial real effektiv məzənnə (REM) hesablanmışdır.

$$REM = NEM \frac{IsQI_{az}}{XMPI_t}$$

Burada, NEM – nominal effektiv məzənnə, $IsQI_{az}$ – Azərbaycanda istehsalçı qiymətləri indeksi (sənaye və kənd təsərrüfatı istehsalçıların qiymət indekslərinin kombinasiyası), $XMPI_t$ – tərəfdaş ölkələrdə idxal və ixrac qiymətləri indeksidir. Tərəfdaş ölkələrin idxal qiymətləri ixrac çəkili REM-in hesablanması zamanı, ixrac qiymətləri isə idxal çəkili REM-in hesablanması zamanı istifadə edilmişdir.

Sahəvi REM metodoloji baxımdan ənənəvi REM-lə müqayisədə aşağıdakı üstünlüklərə malikdir:

Azərbaycan üçün İQİ əvəzinə İsQİ-dən istifadə olunması:

- məhz Azərbaycanda istehsal olunmuş malların qiymət dəyişməsinə əhatə edir. İQİ isə yerli istehsalı olmayan idxal mallarını da özündə ehtiva edir. Məsələn, tropik meyvələrin daxili bazarda bahalaşmasını heç bir halda Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin azalması kimi izah etmək olmaz;

- yalnız ticari sektoru əhatə edir. İQİ-nin mühüm hissəsi isə qeyri-ticari sektordan ibarətdir. Düzdür, qeyri-ticari sektorda qiymətlərin bahalaşması da iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinə təsir edir. Lakin, rəqabət qabiliyyətinin azalması istənilən halda t+1 zamanında ticari sektorun qiymətlərində təcəssüm edir. Bu baxımdan İQİ qeyri-ticari sektorda qiymətlərin dəyişməsinə ikiqat nəzərə almış olur;
- təkcə istehlak təyinatlı mallarla məhdudlaşmır. İQİ yalnız istehlak sferasında rəqabət qabiliyyətini qiymətləndirmək üçün istifadə oluna bilər. Halbuki, qeyri-istehlak təyinatlı mallarının istehsalı qeyri-ticari sektorun əsas hissəsini təşkil edir və bu sferanın rəqabət qabiliyyəti də diqqətdən kənar saxlana bilməz;
- təkcə daxili bazar üçün istehsal olunmuş mallarla məhdudlaşmır. Bəzi istehlak təyinatlı mallar mövcuddur ki, yerli istehsalçılar onu yalnız xarici bazarlar üçün istehsal edirlər. İQİ səbəti bu kimi məhsulları da özündə əks etdirmir.

Tərəfdaş ölkələr üçün İQİ əvəzinə XMPİ-dən istifadə olunması:

- Tərəfdaş ölkələrin ixrac qiymətləri indeksi hesablanarkən (idxal çəkili REM üçün) məhz Azərbaycanın idxal etdiyi məhsulların qiymət dəyişməsi götürülmüşdür. Tərəfdaş ölkənin İQİ səbətinə olan malların hamısını isə Azərbaycan idxal etmir;
- Tərəfdaş ölkələrin idxal qiymətləri indeksi hesablanarkən (ixrac çəkili REM üçün) həmin ölkənin bazarında məhz Azərbaycanın ixrac etdiyi məhsulların qiymət dəyişməsi götürülmüşdür. Azərbaycanın ixrac mallarının çeşidini nəzərə alaraq İQİ səbətinin götürülməsi ənənəvi metodologiyada xətalrı daha da artırır.

Xüsusi çəki

- tərəfdaş ölkələrdə idxal (ixrac) qiymətləri indeksi hesablanarkən ayrı-ayrı malların Azərbaycanın ixracında (idxalında) xüsusi çəkisi əsas götürülmüşdür;
- “zəncir indeksi”ndən fərqli olaraq “Törnqvist indeksi” istifadə edilmişdir. Qiymət indeksləri nəzəriyyəsinə əsasən simmetrik indeks hesab olunan Törnqvist indeksi daha çox aksiomatik və stoxastik meyarlara cavab verir (IMF, Manual for the Export and Import Price Indices, 2010).

Bunlarla yanaşı mövcud metod aşağıdakı əsas çatışmazlığa malikdir:

- ixrac çəkili REM tərəfdaş ölkənin bazarında yalnız III ölkələrdən idxalla rəqabət qabiliyyətini göstərir. Bu problemin aradan qaldırılması üçün tərəfdaş ölkələrin idxal qiymətləri ilə istehsalçı qiymətlərinin kombinasiyasının götürülməsinə ehtiyac vardır. Lakin, bütün tərəfdaş ölkələr üzrə istehsalçı qiymətlərinin strukturuna dair informasiyalar əldə edilə bilmədiyindən tədqiqat işində nəzərə alınmamışdır.

1.4 Qravitasiya modeli

Məzənnənin təsirinin istehsalın həcmində necə əks olunduğunu müəyyən etmək məqsədilə qravitasiya modeli qurulmuşdur. Qravitasiya modeli xarici ticarətdə 15 əsas tərəfdaş

$$\text{Sektorun idxalı və ya ixracı} = f \left\{ \begin{array}{l} \text{Məzənnə} - \text{müvafiq sektor üzrə ikitərəfli real məzənnə} \\ \text{Ticarət sazişi} - \text{xarici ticarət üzrə ikitərəfli sazişin} \\ \text{bağlanmış olduğu ölkələri əks etdirən dəyişən} \\ \text{Nisbi gəlir səviyyəsi} - \text{Azərbaycan və tərəfdaş ölkələr} \\ \text{arasında iqtisadi artım fərqi} \\ \text{Coğrafi məsafə} - \text{Azərbaycan və tərəfdaş ölkələr} \\ \text{arasında coğrafi məsafə} \\ \text{Oonşuluq} - \text{ticarət partnyoru ilə orta sərhəddin olması} \\ \text{Yığım - investisiya balans} \end{array} \right. \quad (1)$$

ölkənin statistik məlumatlarını əhatə edən panel regressiya metoduna əsaslanır.

Məlumdur ki, istehsalın həcminə məzənnənin əsas təsir kanalı həmin sektorun idxal və ixracıdır. Bu baxımdan məzənnənin ilk növbədə idxal-ixraca təsiri qiymətləndirilmişdir.

2. Qiymətləndirmə

2.1. Sektorial təsnifat

Sxem 2 əsasında Azərbaycan üçün qiymətləndirmə aşağıdakı nəticələrin əldə olunmasına imkan vermişdir:

Cədvəl 6. Sektorial təsnifat martisi və onun parametrləri

FUNKSIONAL TƏSNİFAT	Real sektorun sahələri (PRODCOM sisteminin 2 rəqəmli kodlaşdırması)	Yerli malların istehlakda xüsusi çəkisi	Aralıq idxalın nisbəti		İxracın xüsusi çəkisi	
			ixraca	yerli istehsal	yerli istehsal	tərəfdaş ölkələrin idxalında (×1000)
Cəmi qeyri-neft sektoru		47%	1.29	0.19	16%	12%
1. ixracyönümlü/idxalla rəqabət aparan sektor		14%	1.22	0.67	55%	18%
yerli məhsulə əsaslanan	kimya	25%	0.71	0.41	43%	12%
gətirilmə məhsulə əsaslanan	mebel, plastik və rezin, metallurqiya	11%	1.35	0.96	73%	21%
2. idxalla rəqabət aparan sektor		74%	1.40	0.11	9%	37%
yerli məhsulə əsaslanan	bitkiçilik, qeyri-metal mineralmaddələr	77%	0.90	0.06	8%	54%
gətirilmə məhsulə əsaslanan	ərzaq, içkilər, tütün, nəşriyyat məhsulları	71%	1.87	0.17	10%	28%
3. yerli istehsal sektoru	heyvandarlıq	99%	156	0.13	0.3%	2%
4. idxal sektoru	toxuculuq, dəri, ağac, maş.-ma, elektrik avad, nəqliyyat vasitələri	6%	0.80	0.44	62%	3%

mənbə: AzDSK və Trademap məlumatları əsasında müəllif hesablamaları

Real sektorun sahələri funksional olaraq 4 sektora bölünmüşdür (Cədvəl 1). Hər bir sektor Miroudot, Lanz, & Ragoussis, (2009) tərəfindən təklif olunmuş metodologiya əsasında müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, əvvəldə qeyd olunmuş metodologiyaya əsasən yerli məhsulların istehlakda xüsusi çəkisi 90%-dən artıq olan sektorlar – **yerli istehsal sektoru** kimi müəyyən olunmuşdur və bu sektora yalnız heyvandarlıq sektoru aid edilmişdir. Yerli məhsulların istehlakda xüsusi çəkisi 10%-dən aşağı olan sektorlar isə **idxal sektoru** kimi təsnifləşdirmişdir. Bu sektora isə toxuculuq, dəri məmulatları, ağac emalı, maşınqayırma, elektrik avadanlıqları və nəqliyyat vasitələri kimi sahələr aid edilmişdir.

Müəyyən olunmuş digər iki sektora isə uyğun olaraq yerli məhsulların istehlakda payının 10-90% aralığında olan real sektorun sahələri aid edilmişdir və hər bir sektor – yerli

məhsula və gətirilmə məhsula əsaslanan sektorlar adı altında təsnifləşdirilmişdir. Miroudot, Lanz, & Ragoussis, (2009)-un müəyyən etdiyi metodologiya əsasında sektorların ixracyönümlüyünü müəyyən etmək məqsədi ilə təsnifləşdirilmə aparılmışdır. Nəticədə - **ixracyönümlü/idxalla rəqabət aparan sektor** və **idxalla rəqabət aparan sektor** adı altında funksional təsnifləşdirilmə müəyyənləşdirilmişdir (Cədvəl 1).

Bundan əlavə, sektorial təsnifatın aparılması daxili istehlakın idxal komponentlərinin hesablanmasına da imkan vermişdir.

$$\text{yerli istehlakda idxalın payı} = \frac{\text{istehlak malları idxalı}}{\text{yerli istehlak}} = \frac{\text{istehlak malları idxalı}}{\text{istehsal+idxal-ixrac}} \quad (2)$$

Lakin, ənənəvi praktikaya əsasən yerli istehlakda idxalın payı aşağıdakı kimi hesablanır:

$$\text{yerli istehlakda idxalın payı} = \frac{\text{istehlak malları idxalı}}{\text{pərakəndə əmtəə dövriyyəsi (PƏD)}} \quad (3)$$

Başqa sözlə, yerli istehlakı ifadə edən göstərici kimi PƏD götürülür. Lakin, burada kəsrin surəti istehsalçı qiymətlərinə, məxrəci isə istehlakçı qiymətlərinə əsaslandığından xəta baş verir:

$$PƏD = (\text{yerli istehsal} + \text{idxal} - \text{ixrac}) + \text{topdan və pərakəndə satış mənfəəti} + \text{dolay vergilər} + \text{nəqliyyat məsrəfləri} \quad (4)$$

Təklif edilən yanaşmanın metodoloji üstünlüyü ondan ibarətdir ki, yerli istehlak da istehsalçı qiymətlərinə əsaslanır. Hesablama nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, istehlakda idxal mallarının payı baxılan dövrdə azalmışdır³³.

2.2. Sahəvi REM-in hesablanması

Baxılan dövr ərzində (2004-2009-cu illər) REM bahalaşsa da, xarici bazarlarda Azərbaycanın qeyri-neft ixracının payı əksinə, artmışdır. Bu fakt rəqabət qabiliyyətinin ölçülməsinə yeni metodoloji prizmadan yanaşılmasını zəruri etmişdir.

Tədqiqat işi çərçivəsində alternativ üsulla hesablanan sahəvi REM bu məqamı qismən aydınlaşdırmağa imkan vermişdir. Hesablamalar rəqabət qabiliyyətinin nisbi sabit qaldığını göstərmişdir. Belə ki, baxılan dövr ərzində ənənəvi REM-lə müqayisədə ixracyönümlü sektor üzrə hesablanmış REM 26 faiz bəndi, idxalla rəqabət aparan sektor üzrə REM isə 21 faiz bəndi aşağı olmuşdur³⁴.

İdxalla rəqabət aparan sektorun rəqabət qabiliyyəti qlobal böhrana qədərki dövrdə daha stabil dinamikaya malik olmuşdur. Bunun başlıca səbəbi dünya ərzaq məhsulları bazarlarında davamlı bahalaşma meyli olmuşdur. Bu bahalaşma revalvasiyanı kompensasiya etmiş və nəticədə rəqabət qabiliyyəti sabit qalmışdır.

Sahəvi REM-in trendinin formalaşmasında daxili və xarici bazarlarda qiymət nisbəti əhəmiyyətli rol oynasa da, dispersiyanın dekompozisiyası göstərmişdir ki, sahəvi REM-in dinamikasında volatilliyin başlıca mənbəyi nominal effektiv məzənnədir. Digər bir mühüm məqam ondan ibarətdir ki, REM-in yaratdığı volatillik effekti ənənəvi REM-lə müqayisədə sahəvi REM-də daha böyükdür.

İqtisadi ədəbiyyatda rəqabət qabiliyyətinin volatilliyinin məcmu buraxılışa mənfi təsiri haqqında birmənalı mövqe vardır (Bagellaa, Becchettia, & Hassan, 2004), (Boar, 2010), (Varela,

³³Bu xüsusi çəkilər inflyasiyanın xarici amillərinin hesablanması zamanı mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

³⁴Tədqiqat işi çərçivəsində yalnız ixracyönümlü və idxalla rəqabət aparan sektorlar üzrə ayrılıqda sahəvi REM hesablanmışdır. Məzənnənin təsirinin az olduğunu nəzərə alaraq digər sektorlar üzrə REM göstərilməmişdir.

2007), (Benhima, 2008). Bu hal ticari istehsalın REM-in volatilliyindən daha çox təsirləndiyini göstərir.

2.3 Emirik qiymətləndirmələr

Qiymətləndirmə zamanı panel statistik bazadan istifadə olunmuşdur. Baza 2002-2009 cu illərdə 15 əsas ticarət tərəfdaşı üzrə idxal-ixrac, iqtisadi artım, məzənnə və s. məlumatları özündə cəmləşdirmişdir. Asılı dəyişən kimi modelə ayrı-ayrı tərəfdaş ölkələri ilə idxal və ixracın həcmi götürülmüşdür. Hər bir dəyişən həmin sektor üzrə mövcud qiymət indeksi vasitəsi ilə real ifadəyə gətirilmişdir.

Qiymətləndirmə³⁵ zamanı müəyyən olunmuşdur ki, idxalla rəqabət aparan sektorda revalvasiya ilə idxalın artması arasında birbaşa əlaqə kifayət səviyyədədir (cədvəl 2).

Cədvəl 7. Modelin nəticələri

dəyişənlər	əmsal- lar	t-statistika	95% etibarlıq intervalı
sərbəst dəyişən: idxalla rəqabət aparan sektor			
sabit	-10.67***	-2.73	[-18.5 -2.8]
real effektiv məzənnə	1.55*	1.88	[-0.1 3.2]
qonşuluq	2.93***	2.54	[0.6 5.2]
R²	0.26		
	.99		

** *p<0.01, **p<0.05, *p<0.10

İxracıyönümlü sektorda isə məzənnənin təsiri cüzi olmuşdur. Bunun mümkün səbəblərindən biri bu sektorun getdikcə daha çox gətirilmə xammala əsaslanmasıdır. Başqa sözlə, bu sektor məzənnənin bahalaşdırıcı təsirlərini xarici xammala yönəlməklə aradan qaldırır.

3. Nəticə

Məzənnənin təsirinin effektivliyinin düzgün qiymətləndirilməsi üçün real sektorun funksional təsnifatı metodologiyasının tətbiqi daha məqsəduyğundur. Bu təsnifat əsasında müəyyən olunmuşdur ki, yerli istehsalın məzənnəyə həssaslığı kifayət səviyyədədir.

Son illərdə məzənnənin dəyişim dinamikası aralıq idxalın (aralıq və kapital təyinatlı mallar) ucuzlaşmasına şərait yaradaraq ixracıyönümlü sektorun rəqabət qabiliyyətinin qorunmasına təsir etmişdir.

Ənənəvi REM ticari sektorda cari rəqabət qabiliyyətinin dəyişməsi haqqında dolğun təəssürat yaratmır. Alternativ metodologiya ticari REM-in əhəmiyyətli dərəcədə aşağı tempə dəyişməsini göstərir.

³⁵ Hausman (1978) testi vasitəsilə panel qiymətləndirmə zamanı təsadüfi effektlərin nəzərə alınması münasib olduğu müəyyən olunmuşdur.

5. Müzakirələr

Tədqiqat işinin aparılması zamanı müəyyən olunmuş çərçivədən kənara çıxan, lakin gələcəkdə araşdırılması məqsədəuyğun olan bir çox mövzular aşkarlanmışdır. Bunlardan biri məzənnənin **qeyri-ticari sektora** təsirinin qiymətləndirilməsindən ibarətdir.

Bundan başqa, tədqiqat işi çərçivəsində **sektorial bölgü** işinin statistik yükünü nəzərə alaraq PRODCOM təsnifat sistemi 2-rəqəmli kodlaşdırma əsasında aparılmışdır. Bu bölgünün daha geniş təsnifatda, başqa sözlə 6-10 rəqəmli kodlaşdırma əsasında aparılması məqsədəuyğun olardı.

Panel modelləşdirmə ilə yanaşı **dinamik sıralar əsasında reqressiya modellərinin qurulması** və nəticələrin müqayisə edilməsi məqsədəuyğun olardı. Bu məqsədlə daha qısamüddətli zaman tezliyində (aylıq və ya rüblük) statistik sıralardan istifadə zəruridir.

Funksional təsnifatla yanaşı real sektoru **kapital** və **əməltutumlu** sektorlar olmaqla təsnifləşdirmək və məzənnənin bu sektorlara təsirini ayrıca tədqiq etmək maraqlı nəticələr əldə etməyə imkan verərdi. Bu sektorların məzənnəyə müxtəlif cür adaptasiyası haqqında iqtisadi ədəbiyyatda müvafiq nəzəri müddəalar vardır.

Ədəbiyyat

1. Bagellaa, M., Becchettia, L., & Hassan, I. (2004). The anticipated and concurring effects of the EMU: exchange rate volatility, institutions and growth. Discussion paper of the Bank of Finland.
2. Benhima, K. (2008). Exchange Rate Volatility and Productivity Growth: the Role of Original Sin .
3. Boar, C. (2010). Exchange rate volatility and growth in Emerging Europe .
4. Bradford, C., & Branson, W. (1987). Trade and structural change in Pacific Asia. Chicago: National Bureau of Economic Research.
5. Hausman, J. A. (1978). Specification tests in Econometrics. *Econometrica* , 1251-1271.
6. IMF. (2010). Manual for the Export and Import Price Indices. IMF statistic manual .
7. Miroudot, S., Lanz, R., & Ragoussis, A. (2009). Trade in Intermediate Goods and Services. OECD Working Paper .
8. Varela, G. (2007). Real Exchange Rate Volatility and Output: A Sectoral Analysis
9. С.Смирнов, Е. Л. (2010). Курсовая политика как фактор изменения структуры российской экономики. *Вопросы Экономики* , 63-81.